


O MAČKAMA – POREĐENJE PREDSTAVA U JAPANSKOJ I SRPSKOJ KULTURI

DOI: 10.17234/SEC.35.11
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 7. 2023.
Prihvaćeno: 25. 9. 2023.

DANIJELA VASIĆ

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet /
University of Belgrade, Faculty of Philology
Studentski trg 3
RS–11000 Beograd, Srbija / Serbia
vasic.danijela@fil.bg.ac.rs

 orcid.org/0000-0001-6260-1045

This paper is open access and may be further distributed in accordance with the provisions of the CC BY-NC-ND 4.0 HR licence.

U pogledu raznolikosti mačje simbolike, japanska narodna kultura ima određenih sličnosti sa slovenskim kulturama, pa i sa srpskom. Podudarnosti se prevashodno odnose na žanrovsku kodiranost, tako da i japanske i srpske (tj. šire, slovenske) mačke u narodnim verovanjima pretežno imaju demonska obeležja. To se može preliti i u japanske narodne pripovetke (*mukašibanaši*). U drugoj grupi pripovedaka mačka uglavnom uzima ulogu pomagača. Takvi siže i u japanski i u srpski folklor najčešće dospevaju iz internacionalnog fonda. Sve se dodatno komplikuje međužanrovskim preplitanjima, ne samo u okvirima japanske usmene književnosti, već su trnoviti i pokušaji da se povuku paralele s evropskim proznim žanrovima. Pripovetke koje za junaka imaju mačku/mačka otkrivaju da su pod pojmom *mukašibanaši* objedinjeni siže koji po svojim odlikama odgovaraju različitim (srpskim) proznim vrstama: bajkama, etnološkim predanjima ili pričama o životinjama, uz neizbežne mitološke elemente.

Ključne reči: *japanske narodne pripovetke, mukašibanaši, bajka, priča o životinjama, etnološko predanje*

Savremeni Japanci toliko vole mačke (*neko*) da se to može nazvati opsesijom. Na sve strane je sve u znaku ovih životinja, i to obično onih simpatičnih (*kawaii*). Mačke možete sretati po ulicama, ali i po hramovima,¹ a brojni su i tematski kafići (*neko kafe*) u kojima ljudi i mačke mogu uživati u mačjem društvu. Mačke se koriste u reklamne

¹ Mačkama su posvećeni i određeni budistički hramovi (kao što je dom *maneki-neko* – Gotokuji, ili Nyannyan-ji u kom mačke-sveštenici dočekuju vernike), kao i šintoistička svetišta (npr. Nekogami-jinja, ili Miyori Daimjōjin, poznato i kao Mačje svetište – Neko-jinja, koje se nalazi na ostrvu mačaka – Taširojima, gde mačjih stavnovnika ima duplo više nego ljudi).

svrhe, pa deca od samog rođenja znaju za svetski poznatu macu – Hello Kitty. Ima ih i u pop kulturi: u video-igramama, animiranim filmovima (*anime*) i u stripovima (*manga*). Od mačke-robota bez ušiju – Doraemona, crne mačke Ćiđi (Jiji) iz *Kiki's Delivery Service (Majo no Takkyūbin)*, pa sve do Ćibi-neko (Chibi-neko) iz *mange* i *anime Cotton's Country Star (Wata no Kunihoshi)*, koja je nacrtana kao devojčica s mačjim ušima i repom zato što veruje da je ljudsko biće. U izlozima možete videti i porculansku *maneki-neko* kako podignutom šapom poziva mušterije. Preostatak je starih verovanja kakva su i ona o mački sposobnoj da predvidi oluju, u koja veruju i današnji mornari, a koja paralelu imaju i u slovenskim verovanjima gde je “mačka povezana s grmljavinom”, kao i s drugim “meteorološkim vjerovanjima”, kako to otkriva Aleksandr Gura razmatrajući mačku u etnotradiciji slovenskih naroda (Gura 2022:741–742).

Pretpostavlja se da su mačke u Japan stigle iz Kine u 6. veku.² Odmah su ih uposlili da u hramovima od miševa čuvaju verske spise, baš kao što će, vekovima kasnije, od istih neprijatelja čuvati svilene bube.

Međutim, o mački nema ni pomena u najstarijim sačuvanim etnografskim zapisima (*fudoki*) i u hronikama iz 8. veka, kakva je i najstarija sačuvana knjiga u Japanu, hronika *Kodiki* iz 712. godine.³ Ali je zato na pretek ima u japanskom folkloru. Predmet mog proučavanja su prevashodno narodne pripovetke – *mukašibanaši (mukashibanashi)*,⁴ koje, uz legende (*densetsu*), predstavljaju najrazvijeniju usmenu proznu vrstu u Japanu i ujedno najvažniji predmet proučavanja japanskih folklorista, počev od prvog, Kunija Janagite (Kunio Yanagita, 1875–1962).

Japanski folklor je u čvrstoj sprezi s mitologijom, kako s autohtonim šintoom, tako i s uvezenim budizmom, pa su mitološki elementi utkani u pripovetke. Politeistički, animistički šinto je usmenoj prozi podario riznicu bogova/duhova (*kami*, o tome više v. Vasić 2008) i drugih fantastičnih stvorenja, koja mogu biti predstavljena i iz budističke perspektive. Nobukacu Takahaši (Nobukatsu Takahashi) razmatra vezu između mita i pripovetke i zaključuje da su morali postojati odgovarajući preduslovi da bi se neki mit

² Doduše, ostaci divlje mačke pronađeni su u arheološkim nalazištima koja datiraju iz perioda Kofun (300–538), ali divlje mačke nisu predmet ovog istraživanja. U japanskoj tradiciji postoje i tumačenja o tome kako su mačke dospele u Japan. U jednoj srednjovekovnoj priči žanra *otogizoši*, mačka se u snu obraća svešteniku i objašnjava mu: “Mi smo potomci tigra koji izaziva takvo strahopoštovanje u Indiji i Kataju. Japan je mala zemlja, pa smo morali da prilagodimo svoju veličinu kad smo stigli ovde. To je razlog zašto u Japanu nema tigrova. [...] Ljudi misle da ne umemo da govorimo, ali mi razgovaramo na svetom indijskom sanskritu, koji je ljudima u ovoj zemlji nerazumljiv” (“Mačkina priča” – “Neko no sōshi”, *Tales of tears and laughter* 1991:38–39).

³Za prevod sa starojapanskog na srpski v. *Kodiki* 2008.

⁴Za prevod na srpski (usmeno prenošenih i na terenu zabeleženih) odabranih japanskih narodnih pripovedaka, v. Vasić 2016 i Vasić 2018.

transponovao u narodnu pripovetku (Takahashi 1996:99). I Kunio Janagita objašnjava kako su se sve doskora usmeno prenosile pripovetke s naglašenim religijskim elementima, što je rezultiralo donekle nejasnom razlikom između mita i pripovetke. Čak izvodi zaključak "da su japanske pripovetke vrednije kao izvori istorije religije, od pripovedaka iz drugih zemalja" (Yanagita 1942–1944:111; o tome više v. Vasić 2016:77).

U pripovetkama se mogu prepoznati i elementi preuzeti iz Kine, Indije, ali i drugih zemalja, pa nisu retki sižeji koji se baziraju, recimo, na pričama iz zbirke braće Grim. Za to je posebno zaslužno otvaranje zemlje u drugoj polovini 19. veka, posle dugog perioda samoizolacije, kada Japan počinje da upija kulturna, naučna, tehnološka itd. dostignuća zapadnih civilizacija. Kada se tome dodaju (mogući) zajednički koreni određenih priča i verovanja, koji neprestano intrigiraju naučnike, ne čudi to što se u japanskoj narodnoj kulturi mogu pronaći sličnosti i sa slovenskim narodnim tradicijama, pa i sa srpskom narodnom prozom.

Svakako se i na japansku narodnu književnost može primeniti zaključak Snežane Samardžije da je geneza oblika "jedan od najsloženijih problema rekonstrukcije folklornog fonda i trajanja usmene književnosti" (Samardžija 2021:106). U slučaju Japana teško je razmrsiti žanrovsko klupko nebrojenih proznih vrsta usmene književnosti, među kojima se neke pridržavaju sopstvenih zakonitosti, dok mnoge zalaze u domene drugih, ali i u pisanu književnost. Gotovo je nemoguće, s druge strane, odrediti njihove ekvivalente u evropskim (slovenskim, srpskim) usmenim vrstama, ali je neosporno da se u narodnim pripovetkama (*mukašibanaši*), mogu pronaći elementi bajke, predanja ili priča o životinjama (o tome više v. Vasić 2016).

To je vidljivo i u sižeima koji za junaka imaju mačku. Neki tipovi ovih pripovedaka slede žanrovske zakonitosti bajke, dok drugi otkrivaju karakteristike etioloških predanja. Pojedini sižeji odgovaraju pričama o životinjama s obzirom na to da i u njima "u duhovito smišljenim, naglašenim, čisto ljudskim situacijama, nastupaju u stvari ljudi u obličju životinja [...] Veoma starog porekla, internacionalnih motiva, najrasprostranjenija u primitivnim sredinama gde je interesovanje za životinje bilo od posebnog značaja" (Milošević-Đorđević 2006:156). I zaista, japanski narod je od davnina usmeren na prirodu, pa čak i danas nastoji da održi život koji prati ritam godišnjih doba. Povrh toga, *mukašibanaši* su nastajale i usmeno su prenošene u seoskim zajednicama u nepristupačnim planinskim područjima, gde su ljudi bili okruženi prirodom i saživljeni s njom. Iz toga, logično, proizilazi njihov animistički pogled na svet i "interesovanje za personifikovanje pojava žive i nežive prirode, poistovećivanje čoveka sa životinjom" (Pešić i Milošević-Đorđević 1984:27).

U japanskim narodnim pripovetkama mačka ima ambivalentnu simboliku. Jedan deo predstava odnosi se na mačkoliko natprirodno biće, često s demonskim, pa i

htonskim obeležjima, koje je gotovo uvek neprijateljski raspoloženo prema čoveku. Ovakva simbolika je preuzeta iz narodnih verovanja i srednjovekovnih legendi. Drugi deo pripovedaka za junaka ima domaću mačku, koja je često u ulozi pomagača. Seoske mačke ponajviše odgovaraju prelaznoj kategoriji jer “poseduju i izvestan stepen pitomosti koji bi ih isključio iz divlje kategorije, no ipak po svojoj nepoverljivoj prirodi mačka nikada nije potpuno vezana za čoveka” (Matić i Živković 2021:64).

Slično je i u “slavenskim usmenim pričama”, gde je mačka “kućni ljubimac s dvojakom simbolikom i različitim demonskim funkcijama” (Gura 2022:733). Gura dodaje i to da je odnos prema mački uglavnom dvosmislen, te da se različito, “i pozitivno i negativno, ocjenjuje odnos mačke prema čovjeku” i da “nisu rijetkost tvrdnje da je mačka čovjekov neprijatelj” (Gura 2022:735). I Ivana Bašić nalazi da se mačka, “osim što ima htonska obeležja”, smatra i “zaštitnicom kuće i ognjišta” (Bašić 2010a:76). Razmatrajući ulogu mačke u usmenoj prozi i Dositejevim basnama, Aleksandra Matić i Ana Živković napominju da je u “srpskoj folklornoj tradiciji pozicija mačke izrazito kolebljiva”, a da tome doprinosi i to što je ona “uvek između domaće i divlje životinje” (Matić i Živković 2021:63). Maria Nikolaeva razmatra spajanje motiva mačke i zmajebice, koje je ostavilo “trag u orijentalnom i evropskom folkloru, gde se motiv često preokreće, pa mačka, posebno crna mačka, postaje jedna od mnogih transformacija antagoniste”, a čak se i sam junak može u nekim situacijama pretvoriti u mačku”. Ova dvoznačnost rezultira dualnim statusom “mačaka u folkloru, gde se pojavljuju i kao dobronamerne i kao zle” (Nikolajeva 2009:249).

NATPRIRODNE (DEMONSKE) MAČKE U JAPANSKOJ KULTURI

Najstariji sačuvani zapis o mački nalazimo u zbirci *Nihon ryoiki (Nihon ryōiki)*⁵ s početka 9. veka, i to u priči pod naslovom “O nepravednom oduzimanju dobara od drugih i nanošenju zla, dobijanju kazne i prikazivanju čudesnog događaja” (Keikai 1996, sv. I, 30). Treba napomenuti da je to bilo vreme formiranja japanskog pisma, kada je, uz kineske karaktere koji su već bili u upotrebi, stilizacijom nekih od njih sačinjeno i slogovno pismo (*kana*) koje više odgovara karakteristikama japanskog jezika.⁶ Na primeru ove

⁵ *Nihon koku genpo zen'aku ryoiki (Zapisi o čudesnim događajima u zemlji Japanu, u kojima se dobro nagrađuje, a zlo kažnjava)*, poznatu kao *Nihon ryoiki (Zapisi o čudesnim događajima u Japanu; oko 822; 3 toma)*, sastavio je sveštenik Keikai (Kjokai) u svrhu širenja budističke misli u Japanu.

⁶ Danas se aktivno koriste tri pisma: dva slogovna, *hiragana* i *katakana*, i kineski karakteri (*kandji*).

priče saznajemo da je postojala zbrka oko mačke i malog rakunolikog psa (*tanuki*), čemu svedoče i slični (kineski) karakteri za ove dve životinje. Naime, ovde je karakter za *tanukija* (狸) upotrebljen za mačku, a stručnjaci pretpostavljaju da je isprva mogao biti korišćen za divlju mačku. Nadalje, pa i danas, za mačku se koristi karakter: 猫.

Iako nije reč o direktnoj podudarnosti, zanimljivo je da su "sa širenjem domaće mačke na slovenski teren, simboličke funkcije" koje su ranije "pripisivane kuni, lasici ili psu verovatno su prenete i na domaću mačku", tako da su slične male životinje očigledno "prvobitno bile poistovećivane, o čemu svedoče i zajednički nazivi za njih u raznim evropskim jezicima" (Bašić 2010b:132–133).

Za razliku od ostalih dela klasične (dvorske) književnosti u Japanu, gde je mačka gotovo uvek prikazana kao razmaženi ljubimac koji se nadmeno šeta s vrpcom oko vrata,⁷ u priči iz zbirke *Nihon rjōiki* simbolika mačke je sasvim drugačija. Ona je ovde *henge*, tj. jedna vrsta fantastičnih bića, *jokai* (*yokai*), koja poseduju sposobnost preobražavanja, budući da umrli otac u obličju mačke dolazi u sinovljevu kuću i jede ponude od pirinča i mesa s kućnog oltara.

Demonsku mačku iz japanske priče ljudi ne teraju iz kuće. To, pak, nije slučaj sa psom i zmijom, koji se pre nje javljaju u istoj, htonskoj ulozi. Blagonaklon stav prema mački u kući, ali ne i prema psu i zmiji, može biti odraz tadašnjeg odnosa ljudi prema ovim životinjama. Napomenuću da, recimo, Biljana Sikimić svoj rad u *Mačkozborniku* počinje rečenicom: "Mačka je jedina domaća životinja kojoj je u južnoslovenskoj tradicijskoj kulturi svakodnevno bio dozvoljen boravak u kući" (Sikimić 2022:795).

Verovanja u htonsku prirodu mačke nalazimo širom sveta. Nikolaeva navodi primer kineskih narodnih pripovedaka u kojima su "mačkama najčešće pripisivane mistične i magijske moći, kao što su isceljenje i proricanje sudbine" (Nikolajeva 2009:249). Htonsku i lunarnu simboliku mačke podvlači i Ivana Bašić ističući Frejine mačke, koje su simbolizovale svetlu, odnosno tamnu noć (Bašić 2010a:70). Gura piše da se u slovenskoj mitologiji duše mrtvih često pojavljuju u mačjem obliku, "posebno one koje iskupljuju svoje grijehe ili koje nisu umrle vlastitom smrću", te da se "kod Poljaka, na Uskrs mački i psu daju posvećeni kruh i maslac" (Gura 2022:737). Tihomir Đorđević (2021:395) takođe opaža da se u verovanjima "duše predaka i pokojnika javljaju u obliku kakve životinje", koje su, samim tim, senovite. I Čajkanović (1973:132) napominje da postoji "jedno daleko opštije, a svakako i starije, verovanje: da se duše predaka i pokojnika javljaju u obliku

⁷ Najstariji sačuvani japanski zapis o domaćoj mački, i to razmaženom mezimcu crne boje, donetom iz Kine 884. godine, nalazi se u dnevniku cara Ude (867–931). Prvo zabeleženo ime mačke u Japanu je Miobu no Otodo. To je zapravo jedno od visokih zvanja koja su dobijale dvorske dame, a mačku je odlikovao lično car Ičido (Ichijo, 980–1011), dodelivši joj i družbenice zadužene da se brinu o njoj (o tome više v. Davisson 2021:25–26).

kakve životinje. Pri tome dolaze u obzir vrlo mnoge životinje”, a među njima i mačka. Daje i primer verovanja iz okoline Đevđelije, gde se u obliku mačke obično javljaju “duše poginulih ili utopljenih ljudi” (Čajkanović 1973:132).

Čajkanović u ovakvim verovanjima vidi i moguću epifaniju predaka, pa podseća na funkciju *dedovskog tanjira* “sa raznim ponudama namenjenim precima”, koji su Rusi “delili prosjacima, ili, ako ovih nije bilo, davali domaćim životinjama” (Čajkanović 1973:75–76). U tom smislu se i mačka “dovodi u vezu sa ritualnim gostoprimstvom” (Matić i Živković 2021:62) i verovanjem da “u kuću treba primiti i ugostiti svako biće u kome može biti inkarnirano božanstvo” (Čajkanović 1973:75). “Shodno tome, konstituisano je primarno značenje ovoga simbola – mačka je donosilac sreće [...] Međutim, u mitologijama različitih naroda, kao i našoj tradiciji, usvojeno je i sekundarno značenje mačke – navestilac nesreće ili demonsko biće” (Matić i Živković 2021:70).

Ova htonska i demonska obeležja predstavljaju tragove “drevnih verovanja, kao i profil preuzet iz demonološko-mitoloških predanja”, koja su duboko ukorenjena u narodnoj svesti (Matić i Živković 2021:62). Gura nalazi da je “mačji izgled svojstven mnogim likovima [slovenske] narodne demonologije” (Gura 2022:738), dok Dejan Ajdačić daje širu sliku zaključkom da razni demoni poseduju sposobnost transformacije u mačku (Ajdačić 2007:467).

I neke od brojnih japanskih poslovice i izreka o mački upozoravaju na njenu demonsku i osvetoljubivu prirodu. Jedna od njih glasi: “Ubiti mačku je vrednije nego izgraditi sedam zgrada u hramskom kompleksu” (“Neko o ichi-biki koroseba shichidō-garan wo konryū seru yori kudoku ari”). Neprijateljstvo prema ovoj životinji verovatno potiče iz činjenice da budizam, uopšteno gledano, nije s odobravanjem gledao na mačku uprkos njenoj korisnosti. Za to postoje različita tumačenja, poput onog da jedino mačka i zmija otrovnica nisu plakale kad je Buda umro. Strah od mačje osvetoljubivosti može voditi i zabrani ubijanja ove životinje i verovanjima da nije dobro mački naneti zlo, kao u izreci: “Ako ubiješ mačku, sedam generacija će biti prokleta (“Neko wo koroseba shichidai tataru”). I Kunio Janagita na više mesta pominje verovanje da se spaljivanjem mačke može navući prokletstvo na celo selo.

To se može uporediti sa slovenskom tradicijom. Gura (2022:736) opominje: “Kakav god odnos imate prema mački, zabranjeno ju je ubijati, inače ćete izgubiti sreću [...] dobit ćete prokletstvo na sedam godina [...] sedam godina nećete imati sreće ni u čemu”. “O mački se u narodu misli da ima zle oči, te može ureći”, piše Tihomir Đorđević (2021:391). Mačka kod Južnih Slovena ima svojstvo kućnog duha, što za sobom povlači zabranu njenog ubijanja jer se “u protivnom, verovalo da čoveku ništa neće polaziti za rukom” (Bašić 2010a:76). Mnogi slovenski narodi, pa i srpski, veruju da se vrag “može pojaviti u obliku mačke” (Gura 2022:738). Đorđević (2021:391) citira Vida Vuletića

Vukasovića koji beleži da u “okolini Dubrovnika narod kaže: ‘Kad mačka ostari u nju se useli hudoba (đavo)’”. Baš kao što Nemci veruju da mačku treba izbaciti iz kuće kad joj “bude sedam, devet ili čak dvadeset godina [...] jer postaje demon ili veštica i može biti štetna” (Đorđević 2021:391). U basnama Vuka Vrčevića “većina životinja se pribojava mačke, nazivajući je čak i đavolom ili đavoljom živinom [...] a navedene basne poučavaju da se sa mačkom ne treba inatiti, niti nadmudrivati, već jednostavno izbegavati njeno društvo, pa i pobratimstvo” (Matić i Živković 2021:66).

U japanskom folkloru mačja demonologija je izrazito razvijena. I baš kao što je najstarija zabeležena japanska mačka zapravo *henge*, tj. fantastično biće, *jokai*, koje može da se preobražava, takve osobine imaju i gotovo sve ostale natprirodne mačke u Japanu. Jednim imenom se nazivaju *kaibjo* (*kaibyō*), a među njima su najpoznatije: *bakeneko* i *nekomata*.

Termin *bakeneko* obuhvata različita fantastična (mačkolika) bića. To je mačka koja je u stanju da se preobrazi u ljudski lik ili barem da obuče ljudsku odeću i govori ljudskim jezikom. Osobine ovakvih mačaka imale su u Edo, kako se verovalo, i neke prostitutke – *bakeneko judō* (*bakeneko yūjo*), pa su mušterije kvartova za zabavu morale dobro da obrate pažnju. U Edo periodu (1603–1868) *bakeneko* su zamišljane kao mačke koje stoje na zadnjim nogama i igraju držeći na glavi maramicu kako bi aktivirale svoje magične moći.

Možda je najpoznatija *bakeneko* – vampirska mačka koja je pila krv samurajskom gospodaru Micušigeu Nabešimi (Mutsushige Nabeshima, 1623–1700). Treba pomenuti da i u verovanjima slovenskih naroda mačka ima veze s vampirima. Pokojnika su čuvali da ga ne preskoči neka životinja kako se ne bi povampirio, o čemu piše i Vuk u svom *Riječniku*, pod odrednicom “vukodlak”. I Čajkanović sabira izveštaje “iz raznih krajeva našeg naroda”, koji otkrivaju da se najviše pazi da preko “pokojnika ne pređe kakva životinja, naročito mačka ili miš” (Čajkanović 1973:147). Odraz su verovanja da se mrtvac može “pretvoriti u onakvu životinju kakva ga je preskočila”, a “mi znamo da se vampir često javlja u ‘životinjskom obliku (kao pas, mačka, vuk, magarac, konj)” (Čajkanović 1973:148). Mačka se dovodi u vezu i sa ženskim demonima, poput More, “koja najčešće guši ljude, ali može da sisa krv” (Bašić 2010a:79).

I Japanci svoje pokojnike čuvaju od mačke, jer postoji mogućnost da je ona zapravo pritajena *kaša* (*kasha*) – još jedna *bakeneko*, koja nosi htosku simboliku vezanu za zastrašujući svet budističkog pakla. Ova demonska mačka se gosti leševima ili ih krade, pa pokojnika može odneti u pakao tako što grom udari u kovčeg u pogrebnoj povorci i zapali ga (otuda i njeno ime “ognjena kola”). *Kaša* je možda jedina fantastična mačka koja u pop-kulturi nije postala simpatični (*kawaii*) lik, kao što to svakako jeste ranije pomenuta pitoma *maneki-neko*, koja ukazuje dobrodošlicu i donosi sreću.

Japanski bestijarijum poznaje i *neko musume*, polumačke-poludevojke (ili ćerke), koje su, premda za to nema vizuelnih dokaza, bile deo popularnih izložbi (*misemono*).⁸ I u slovenskom folkloru mačke “i njoj slične male životinje, čije su karakteristike mekano krzno i brojna okot”, javljaju se “kao simbol devojke-neveste” (Bašić 2010a:70).

Tu su i mačke-veštice, *neko-iši* (*neko ishi*), a i u slovenskom folkloru mačke se “dovode u vezu i sa čumom, vešticom, đavolom, koji se mogu pretvoriti u mačku” (Bašić 2010a:79).

Mačkama ponekad sliče i planinske (ili divlje) mačke – *jamaneko* (*yamaneko*), poput one u “Priči o planinskoj mački, *jamaneko*, koja se pretvorila u staricu” (“Baa san ni baketa yamaneko no hanashi”, Yanagita 1948:110) i pomogla vukovima da naprave žive merdevine i dosegnu čoveka koji se sakrio u krošnji drveta.

Osim raznih vrsta *bakeneko*, riznicu natprirodnih mačkolikih stvorenja upotpunjuje i *nekomata*. Od *bakeneko* se razlikuje prevashodno po rascepljenom repu. Inače, fascinacija mačjim repom je vidljiva i kod slovenskih naroda. Rep je “središte mačje demonske moći” i “da bi otjerali zle duhove iz mačke, stegnuli bi joj rep u rascijepljenom drvetu” ili bi joj sekli vrh repa “kako bi se životinji oduzela demonska moć” (Gura 2022:740–741).

Uvrežena je podela *nekomata* na: one koje žive u kući, pa su se u starosti transformisale u natprirodna bića (*jokai*), i na one koje žive u planinama, s tim što *nekomata* može istovremeno biti i toponim, tj. ime planine koja im je obitavalište.

NATPRIRODNE (DEMONSKE) MAČKE U JAPANSKIM NARODNIM PRIPOVETKAMA

Upravo je *nekomata* jedna od demonskih mačaka iz narodnih verovanja, koja je postala junak japanskih narodnih pripovedaka (*mukašibanaši*). A pripovetke otkrivaju da su i planinske *nekomate* nekada bile kućni ljubimci. Naime, u tipu pripovedaka pod nazivom “Nekomata” (Yanagita 1948:112), čovek zaluta na planini i uhvati ga noć kad nabasa na kuću “punu žena i dece”. To su zapravo neželjene seoske mačke, koje su pobile od ljudi i zato su izuzetno neprijateljski raspoložene prema ljudima i ubiće svakoga ko tu zanoći. Izuzetak su pozitivni junaci, koji imaju zaštitu zahvalnih životinja,

⁸ *Misemono* su u Edo periodu, osim raznih cirkuskih veština i rukotvorina, uključivale svakovrsna čuda prirode, pa i za tadašnji Japan egzotične životinje poput orangutana, tigra, slona, kamile, žirafe itd. Neke od ovih životinja smatrane su mitskim bićima i otelotvorenjima natprirodnih bića autohtonog folkloru.

tako da čoveka izbavi starica koja je zapravo nekadašnja mačka njegovog dede. U jednoj varijanti, koja je ujedno jedna od omiljenih priča o pozitivnom i negativnom junaku, služavka ide u potragu za svojom dragom mačkom koju je maltretirala gazdarica. Mačka se pred služavkom pojavljuje kao žena s licem mačke i nagradi je, a pohlepna gazdarica kasnije strada. Mačka objašnjava zašto je došla tu: “zato što sam bila stara i više nisam mogla da služim u svojoj kući u selu. Dolazak ovde znači uspeh za mačku, pa vas molim ne brinite. Ovo nije mesto za vas jer ovde dolaze mačke iz celog Japana. Daću vam blago. Molim vas požurite kući.” (Yanagita 1948:113).

U pripovetkama tipa “*Nekomata* i lovac” (“*Nekomata* to kariudo”, Yanagita 1948:111; Inada i Inada 2010:43), umesto ove fantastične mačke može se javiti mačka s trobojnim krznom (*mikineko*).⁹ Naizgled lenja mačka, koja spava pored ognjišta, zapravo je natprirodno biće koje pažljivo motri i broji lovčeve metke dok se ovaj priprema za lov. Kasnije se u šumi pretvara u “veliko jednooko čudovište” i napada ga. Otporno je na metke tako što (u ustima) drži bakarni poklopac čajnika. Lovac uspe da ga ubije pomoću tajnog magičnog metka.

Mukašibanaši ponekad pokazuju žanrovske karakteristike etioloških predanja. Jedan od takvih tipova predstavljaju pripovetke o poreklu bundeve (“*Kabocha* no hajimari”, Yanagita 1948:199; “*Mačka* i bundeva”– “*Neko to kabocha*”, Inada i Inada 2010:62). Naime, kad zla mačka bude ubijena i pokopana, iz oka (usta) joj nikne otrovna bundeva. U dužem narativnom toku, može se javiti kao deo pripovetke u kojoj zla mačka želi da ubije gospodara kako bi ga zamenila, a petao bezuspešno pokušava da ga upozori. Putujući trgovac lekovima reši situaciju, a potom a) otkrije i da je bundeva otrovna ili b) iz bundeve izađe zmija.

Ciklus pripovedaka o zoomornim fantastičnim suprugama ima i “*Ženu mačku*” (“*Neko no tsuma*”). Struktura ovog tipa ipak ne odgovara uobičajenom sižejnem sklopu, već pre sižeima u kojima se za mentalno zaostalu ćerku misli da je mačka (*neko musume*). Takve devojke/žene se ponašaju onako kako bi se ponašale mačke, npr. izlaze noću da bi ubijale i jele pacove. Da bi čovek ubio takvo stvorenje, može joj sipati u uši otrovni sok određenih trava (v. Yanagita 1948:107). Motiv žene koja se ponaša kao mačka neodoljivo podseća na Ezopovu “*Nevestu mačku*” (basna je poznata i pod naslovom “*Mačka* i *Venera*”), koja ne može sakriti svoju mačju prirodu.

⁹ *Mikineko*: postoje zapisi da je to jedina vrsta mačaka, koja je ostala potpuno ravnodušna i nije pokazala svoj lovački instinkt kada su, u 17. veku, vlasti izdale naredbu da se sve domaće mačke oslobode kako bi lovile miševe i pacove jer je proizvodnja svile bila ozbiljno ugrožena (o tome više v. Davisson 2021:29–30). Na taj način je Japan doživeo sudbinu one čudne zemlje (koja može biti i htonsko carstvo) iz priča s poznatim motivom Hvitingtonove mačke (koji je, onda, povezan i s motivom katabaze, a Čajkanović ga je obradio na široj komparativnoj osnovi).

Mačke su čudljive i nekada postavljaju sopstvena pravila i tabue, a ne libe se ni da kazne čoveka koji ih prekrši. Čitav je niz kratkih proznih formi (v. npr. Yanagita 1948:199) o mačkama koje se odabranom čoveku obrate ljudskim glasom ili pokazuju svoja umeća: pevaju (“Mačka koja peva” – “Uta wo utatta neko”) ili igraju (“Mačji ples” – “Neko no odori”). Drugi ljudi nisu u stanju da čuju/vide mačje izvođenje, a ukoliko taj odabrani pokuša da otkrije tajnu, mačka skoči, ugrize ga za vrat i ubije ga. U sižeu iz Okajame, koji daje Janagita (Yanagita 1948:200), ljudi se uplaše mačke koja im uveče izvede predstavu, pa sutradan krenu da je ubiju. Mačka pobegne u planinsku pećinu, a tamo je rasla sve dok više nije mogla da izađe. Poštovali su je kao mačje božanstvo (*Neko gedo*), a njenu sliku su dodirivali verujući u njena lekovita svojstva.

ODNOS (DOMAĆE) MAČKE PREMA ČOVEKU I DRUGIM ŽIVOTINJAMA U JAPANSKIM NARODNIM PRIPOVETKAMA

Druga vrsta japanskih narodnih pripovedaka otkriva sasvim drugačija svojstva mačke. Ona tu mnogo više nalikuje stvarnoj životinji, i to domaćoj mački, kako onoj kućnoj, koja je “čovekov pratilac i neprijatelj kućnih glodara”, tako i onoj iz dvorišta, koja “štiti ambare i zalihe žita od glodara i živi u nametnutom primirju sa domaćom životinom” (Matić i Živković 2021:63). Ova mačka je u japanskim pripovetkama najčešće naklonjena čoveku. Jer, kako mačka postaje korisna čoveku, “njene osobine neretko dobijaju pozitivan predznak” (Matić i Živković 2021:62).

U ovim sižeima uglavnom se ističu mačja oštroumnost i požrtvovanost. Retki su slučajevi kada ona biva nadmudrena, kao što je to u priči “Mačka i znaci zodijska” (“Neko to junishi”, Seki 1950–1958:42), koja daje razlog za izostanak mačke iz japanskog horoskopa (*kigaku*) i istovremeno obrazlaže neprijateljstvo između mačke i pacova. Naime, kad je bog pozvao sva živa bića kako bi odredio glavnog među životinjama i glavnog među ljudima, mačka je zaboravila ugovoreni datum. Pacov joj je namerno rekao pogrešan i ona je stigla dan kasnije, pa se zato nije našla među dvanaest horoskopskih znakova, a lukavi pacov je na leđima vola stigao prvi.

I u ovim pripovetkama mačka može posedovati fantastične moći, pa makar to bila “tek” sposobnost da razgovara s čovekom ili da mu se obrati u snu. Te svoje moći mačke koriste kako bi pomogle čoveku ili drugim životinjama. Kada su mačke čovekovi pomagači, u osnovi takvih pripovedaka je obično *ongaeshi* (zahvalnost), tj. internacionalni motiv zahvalne životinje.

Dovoljno je da mačka ima obezbeđen dom i ljubav svog gospodara, pa da odluči da aktivira svoju magiju i pomogne mu. U pripoveci “Mačak Tora i sveštenik” (“Tora neko

to ošo", Yanagita 1948:129; Vasić 2018:78), mačak svojim fantastičnim moćima pomaže starom zaboravljenom svešteniku da povрати ugled i obnovi oronuli planinski hram. Ovakvi sižeji se mogu javiti i kao razvijeni etiološki narativi o nastanku određenih hramova.

Aleksandra Matić i Ana Živković objašnjavaju da "mačak/mačka nije uvek monolitna alegorijska predstava, već poseduje kompleksne osobine – duhovne, intelektualne, etičke, karakterne crte, uslovljene i odnosom sa drugim životinjama" (Matić i Živković 2021:63). I u japanskim narodnim pripovetkama možemo slediti ulogu i simboliku mačke u odnosu prema drugim životinjama, pre svega prema njenim "prirodnim" neprijateljima: pacovom (koji se češće javlja nego miš) i psom.

Povremeno mačka pokazuje neuobičajenu privrženost prema čoveku i to kod ljudi može izazvati podozrenje. Ukoliko mačka ne poseduje sposobnost govora, ona svoje čudno ponašanje razjašnjava dolazeći čoveku u san. Ispostavlja se da mačka pokušava da ga upozori na opasnost koja mu pretili od nekog neprijateljskog stvorenja. U tipu pripovedaka, koji folkloristi nazivaju "Mačji hram" ili "Mačja moć" (Yanagita 1948:130) neustrašivi mačak staje u odbranu čoveka, po cenu sopstvenog života. U stopu ga prati znajući da mu pretili smrtna opasnost od ogromnih pacova. Uz pomoć svog brata, mačak, baš kao kakav mitski junak, neustrašivo stupa u boj. Poraze neprijatelje, ali obojica stradaju u krvavoj borbi. Ovakvi sižeji se obično završavaju napomenom da je mačak dostojno sahranjen, i to "kako bi se sprečilo da porodica bude prokleta", što nas vraća na verovanja da mačka ima moć da se osveti višegeneracijskim prokletstvom.

Srodan je i tip "Uništavanje majmuna-bogova/demona" ("Sarugami tajiji", Yanagita 1948:97), gde se duhovi, za koje se ispostavi da su zapravo stari pacovi ili demonski majmuni, plaše mačka (čak i njegove slike), koji čuva sveštenika; mačak ipak ne može sam da se izbori s njima, pa mu u pomoć priskače brat; oba mačka stradaju u borbi porazivši neprijatelje. Sveštenik sahrani oba mačka, a od mišjih nogu napravi stalak za molitvenik.

Kada govorimo o rodnom identitetu koji u japanskoj imenici *neko* nije određen, ovaj tip pripovedaka odgovara pričama o životinjama gde "preteže muški rod, odnosno mačak, kao individua koja nosi određene psiho-fizičke osobenosti" (Matić i Živković 2021:67). Životinja-pomagač ovde dobija glavnu ulogu i postaje psihološki kompleksniji lik nego što bi se to očekivalo. Istupa i bori se umesto čoveka, ali za razliku od bajki tipa "Mačak u čizmama", ovde nije reč o nadmudrivanju i dominaciji, već o polaganju života za svog gospodara. Uz to, životinja i ne poživi dovoljno dugo da uživa u plodovima svog truda. S druge strane, ovde ne možemo govoriti ni o pričama o životinjama na koje misli Nada Milošević-Dorđević kada kaže da su nastale na osnovu posmatranja životinjskih osobina, naročito onih koje se podudaraju s ljudskim, pa su, tako, priče o liscama zasnovane "na principu suprotstavljanja i ravnoteže, u kojima lisica nadmudri ili

nadigra svog protivnika, da bi kasnije i sama nastradala” (Milošević-Đorđević 2006:156).

Mačka u sasvim drugačijoj ulozi, i to ulozi negativca, obrela se u pripoveci “Mačka i pacov” (“Neko to nezumi”, Yanagita 1948:316; Seki 1950–1958:60), koja pruža objašnjenje za uobičajeni animozitet između mačke i miša/pacova. *Mukašibanaši* ovde otkriva svojstva priče o životinjama gde je mačka “pretežno predstavljena u skladu sa svojim biološkim kodom, kao grabljivica, kao predator, proždrljiva i opasna životinja” (Matić i Živković 2021:66). Ona je ovde prepredeni lovac, licemeran, pohlepan i surov. S druge strane, “proračunatoj mački suprotstavljen je dobrohotan, ali naivan miš koji skupo plaća slijepo povjerenje koje polaže u svoju neobičnu sustanarku” (Kujundžić 2022:238).

“Mačka i pacov” je jedna od japanskih narodnih pripovedaka koje otkrivaju uticaje stranih tradicija. Siže se podudara s pričom iz zbirke braće Grim, “Mačka i miš (u zajednici)” (“*Katze und Maus in Gesellschaft*”, Grimm 1812/1815, 2). Dinamika odnosa između fizički i mentalno nadmoćnije mačke i po svemu inferiornijeg pacova, tipična je za priču o životinjama, što se, pak, ne može reći za ishod japanske (i nemačke) pripovetke. Umesto da je pravda na strani slabijeg, ipak pobeđuje mačka: proždrljiva i pritvorna životinja prevari pacova i pojede sve što su zajedno pripremali za gozbu; pacov se naljuti, ali zatim strada. Odstupanja između japanske i nemačke varijante vidljiva su u tek ponekim, kulturološki i religijski uslovljenim pojedinostima. Japanski par hranu čuva u budističkom hramu, a nemački u crkvi. U japanskoj varijanti mačkini izgovori za odlaske do zajedničke hrane jesu sahrane, a kod Grimovih su to krštenja itd. Istovremeno su u obe varijante data imena koja otkrivaju koliko je hrane mačka krišom pojela. U japanskoj su to: *Uvaname* (Pojeđi gornji deo), *Nakaname* (Pojeđi sredinu) i *Sokoname* (Pojeđi donji deo), kao pandan nemačkim: Hautab, Halbaus i Ganzaus. Srodni motiv imenovanja (tobožnjeg kumčeta lukave životinje) pojeđenim nivoima hrane (Površina, Posredina i Pogrebina) nalazimo i u priči o životinjama s naših prostora, u kojoj se u lažnom prijateljstvu udružuju lisica i medved.

I pripovetka “Pas, mačka i vuk” (“Inu to neko to ōkami, Seki 1950–1958:58, ili “Vuk i pas” – “Okami to inu”, Yanagita 1948:310) pokazuje odlike priče o životinjama, budući da u njoj lanac epizoda gradi “svojevrsni verižni sklop, u kojem se po određenom redosledu životinje susreću, razilaze, međusobno sukobljavaju ili pomažu” (Samardžija 2021:129). Mačka je ovde predstavljena kao preduzimljiva, hrabra i promućurna životinja. Nije u opoziciji sa svojim “prirodnim” neprijateljem, a ovaj put je to pas, već se s njim udružuje u ulozi čovekovog pomagača: vuk pomogne psu, ali za to traži nadoknadu; mačka priskače u pomoć psu i otera vuka; vuk u planinsku pećinu pozove demona (ili okupi demone) da mu pomogne; mačka skoči na demona pomislivši od njegovog uveta da je miš, pa ga otera.

Japanska pripovetka odgovara priči “Stari Sultan” (“Der alte Sultan”, Grimm

1812/1815, 48). Razlike su neznatne, npr. umesto demona, vuk u pomoć pozove divlju svinju, pa mačka od njegovog uveta pomisli da je miš itd. Kako to primećuje Nada Milošević-Đorđević, u priči o životinjama “uljezi pobeđuju domaćine, ali ne zahvaljujući svojoj snazi, već strahu domaćina”. Ovakvi zapleti (ili raspleti), zasnivaju se na “vanredno psihološki uočenom, vrtoglavom širenju panike i njene moći” (Milošević-Đorđević 2006:156). Osim toga, “postupci i izgled životinja pogrešno se interpretiraju kao prijeteći; u zanimljivom obratu, ono što iz perspektive ljudskih likova djeluju kao nedostaci i mane životinja postaju njihovim prednostima” (Kujundžić 2022:241).

Motiv životinja koje se udruženim snagama bore za pravdu, stilizovan je i u Grimovim “Bremenskim (gradskim) sviračima” (*Die Bremer Stadtmusikanten*, Grimm 1812/15, 27). Družinu čine: stari mačak, magarac, pas i petao. U japanskim varijantama (“Konj, pas, mačka i petao putuju zajedno” – “Uma to inu to neko to niwatori no ryokō”, Seki 1950–1958:57), umesto magarca, s mačkom, psom i petlom udružuje se konj. Životinje beže u šumu i tamo zanoće u usamljenoj kućici. Kada dođu lopovi i počnu da dele novac, životinje ih oteraju, uzmu novac, pa: a) nastave put ili b) žive srećno zauvek. Kao i u pripoveci “Pas, mačka i vuk”, životinjska družina sasvim neočekivano trijumfuje i nadvladava “opasne, snažnije protivnike” (Kujundžić 2022:241). Motiv udruženih životinja i njihovog zajedničkog rada stilizovan je i npr. kod Vuka, u pripoveci “Međed, svinja i lisica” (Karadžić 1977:49). Međutim, tu je fokus na osobinama pojedinačnih životinja, a na kraju pobeđi ona najlukavija i najtvrdoglavija.

Mačka i pas saraduju i u tipu “Pas, mačka i prsten” (“Inu to neko to yubiwa”, Yanagita 1948:125; o tome više v. Seki 1935–1937:13; Yamakawa 2013:16). Nastoje da pomognu svom gospodaru, u skladu sa svojom ulogom zahvalnih životinja-pomagača, ali i kako ne bi morali da se odreknu sigurnosti koju imaju u čovekovom domu. Ukoliko se kao (sporedni) pomagač javi miš, njegova pomoć je iznuđena ucenom. Neke varijante se mogu završavati etiološkim segmentom kojim se tumači neprijateljstvo između psa i mačke: pas i mačka su odlučili da gospodaru vrate čarobni predmet; mačka je to uspela i tako pobedila psa, pa su zato su mačke i psi neprijateljski raspoloženi jedni prema drugima” (Yanagita 1948:132).

U zavisnosti od darivaoca i samog čudesnog predmeta, u Japanu postoje tri podtipa ovih pripovedaka:

- Najrasprostranjeniji je “Podtip o zmiiji” (“Hebi sabutaipu”). Najpoznatija varijanta je “Štene, mačka i lopta od zmijske krljušti” (“Inukko to neko to uroko tama”, Inada i Inada 2010:3; Yamamoto 2013:36–43; v. i Inada i Inada 2001:74–75). Iz zahvalnosti što ju je spasio i othranio, zmiija starcu daruje čudesni predmet – “loptu od zmijske krljušti”. Kada predmet bude ukraden, mačka i pas odlaze da ga vrate. Lisica je kriva što ga izgube, ali ga mačka i pas na kraju pronađu u ulovljenoj ribi. Neke varijante mogu ići u smeru

tumačenja neprijateljstva između psa i mačke, koji se takmiče ko će pomoći čoveku.

- U drugom, "Podtipu o majmunu", blago je čarobni novčić, koji čoveku daruju majmuni. U pripoveci "Majmunica, mačak i miš" ("Saru to neko to nezumi"), mačak pomaže čoveku da povрати ukradeni "majmunski novčić" tako što je ucenio miša da to učini umesto njega. I ovde neke varijante u finalnom delu imaju objašnjenje za netrpeljivost pasa i mačaka.

- Treći, "Podtip o Dvorcu morskog zmaja" ("Ryūgū sabutaiju"), sadrži motiv morske utopije (*Rjugu*), koja paralele ima u mitu o bogu mora, Vatacumiju i njegovoj ćerki, Tojotamabime (v. *Kodiki* 2008:106–107). Iz Dvorca morskog zmaja čoveku se obraćaju preko glasnika ili u snu i daruju mu: ili samu mačku kao pomagača ("Mačka iz Dvorca morskog zmaja"– "Ryugu neko") ili čudesni predmet. To može biti "majmunski novčić" uz napomenu: "Okači ga iza bunara i poštuj ga!" Kada škrti komšija uzme novčić, u pomoć pristižu mačka i pas, ali i druge životinje: miš, jastreb, kormoran. Psu se ne pripisuju zasluge jer je on kriv što je mačka izgubila novčić (Yanagita 1948:125).

"Pas, mačka i prsten" sa svoja tri navedena podtipa predstavlja *mukašibanaši* s karakteristikama (srpske) narodne bajke. Istovremeno, otkriva vezu s internacionalnim fondom zato što je reč o tipu ATU560 ("Magic Ring"). Nalazimo ga i u srpskoj građi, recimo kod Čajkanovića ("Čudotvorni prsten", Čajkanović 1999:52) ili kod Vuka ("Prava se muka ne da sakriti", Karadžić 1977:7). Srodne varijante postoje širom Evrope, u Turskoj, pa i u Africi, ali ih isto tako ima i u Indoneziji, Kini, Koreji, kao i kod Ainu naroda na severu Japana. O uzajamnim uticajima svedoče i orijentalni motivi u srpskim varijantama.

UMESTO ZAKLJUČKA: OTKUDA PODUDARNOSTI?

Postoje razne teorije kojima su Japanci pokušavali da objasne srodnosti između usmenih pripovednih vrsta u azijskim zemljama, ali i šire od toga. Prema jednoj od njih, pripovedna književnost je do japanskih obala stizala u više talasa i iz različitih pravaca. Jedan uključuje migracije naroda sa severa, preko današnjeg Beringovog moreuza. Moguće je da su tokom tih migracija od pre više hiljada godina, skrenuli na jug i da su krenuli u unutrašnjost, duž obala severne Azije ili niz Kamčatku i tako stigli do severa Japana. Time se tumače sličnosti u pričama o životinjama ili mit o zatvaranju boginje sunca u pećinu. Drugi talas je stigao Pacifikom otprilike u isto vreme (i odatle potiču srodni sižeji o izgubljenoj udici), zabeležen u hronici *Kodiki*, a poznat i među severnoameričkim Indijancima. Novi talas pripovedne književnosti stiže u Japan naseljen nomadskim narodom Đomon, iz južnih krajeva Koreje, donoseći Jajoi kulturu (oko 300. p. n. e. – oko 300. n. e.). Došljaci sa sobom donose tehnike uzgajanja pirinča na

navodnjenom zemljištu, obrade metala, kao i tkanje, gvozdene alatke, bronzano oružje i oruđe, megalitske spomenike, grnčariju itd. Odatle se uzgajanje pirinča brzo proširilo zapadnim Japanom, a zatim, postepeno, i severoistočnim krajevima Japana (o tome više v. Vasić 2016).

I japanske folkloriste, počev od Kunija Janagite i njegovih sledbenika, zanimala su očigledne podudarnosti između japanskih narodnih pripovedaka, *mukašibanaši*, i priča iz drugih tradicija, poput onih iz zbirke braće Grim ili Šarlote Sofije Burn (Burne 1914). U svojim brojnim radovima Janagita iskazuje svoje neslaganje s teorijama da su ove podudarnosti isključivo rezultat trgovinske razmene. Obrazlaže to činjenicom da neke od tih pripovedaka dokazano imaju dužu istoriju, dok su druge pronađene u oblastima u kojima takve trgovine nije ni bilo. Podseća da je jezička barijera predstavljala nepremostiv problem, naročito u vremenima pre najstarijih sačuvanih zapisa u Japanu (8. vek). Isto tako, analizirajući pripovetke za koje se tvrdi da su u Japan stigle iz Indije preko Kine, Janagita smatra nezamislivim da bi budistički učenjaci sadržaj verskih spisa tek tako prenosili ovdašnjim seljacima i ribarima, i uz to u svoje propovedi uključivali priče. Međutim, nisu se mogle prenebrežniti očigledne sličnosti s pričama iz inostranstva, koje svedoče da je do kulturne razmene u nekim trenucima ipak moralo doći.

Kada govorimo o modernim vremenima i savremenom dobu, tu je situacija jasnija. Naime, s Meidi restauracijom carske vlasti 1868. godine, Japan se otvara za spoljne uticaje na svim poljima, pa i u kulturi.¹⁰ Prva polovina 20. veka je vreme ogromne popularnosti usmene književnosti i formiranja studija o folkloru na osnovama evropske tradicije. Bajke iz drugih zemalja su i posle Drugog svetskog rata nastavile da privlače Japance, posebno književnike, pa su tako Nobelovac Jasunari Kavabata (Yasunari Kawabata) i Akira Nogami tokom 1958. i 1959. preveli sve knjige bajki Endrua Langa (Andrew Lang).

Analizom japanske usmene proze i narodnih verovanja, gde se kao junak javlja mačka, mogu se prepoznati raznovrsni uticaji. U prvom redu su to religijski i mitološki relikti, ali i elementi preuzeti iz drugih tradicija. Oni se menjaju i usklađuju s japanskim okolnostima, kontaminiraju s već postojećim tematsko-motivskim fondom, dok je neretko sačuvan osnovni tok originalnog sižea.

U pogledu raznolikosti mačje simbolike, japanska narodna kultura ima određenih sličnosti sa slovenskim kulturama, pa i sa srpskom. Podudarnosti se prevashodno odnose na žanrovsku kodiranost, tako da i japanske i srpske (tj. šire,

¹⁰ Ponekad je moguće ući u trag poreklu određene japanske pripovetke. Recimo, u radu u *Zborniku Matice srpske za književnost i jezik* objašnjavam na koji je način norveška pripovetka "Zašto je more slano" stigla do Japana, gde se danas smatra delom autohtone tradicije (Vasić 2022).

slovenske) mačke u narodnim verovanjima pretežno imaju demonska obeležja. To se može prelići i u japanske narodne pripovetke (*mukašibanaši*) gde demonske mačke uglavnom zadržavaju svoje osobene karakteristike “šejpšiftera”, pretežno neprijateljski raspoloženih prema čoveku, što očigledno proističe iz tajnovitosti, nepouzdanosti, nestalnosti i drugih sličnih osobina ove životinje, za koju Visković kaže da je otporna “na dresuru i svaku disciplinu” (Visković 1996:245).

U drugoj grupi pripovedaka mačka pretežno ima ulogu pomagača, bilo da priskače u pomoć drugim životinjama, kada siže pokazuje podudarnosti s pričama o životinjama, ili čoveku, kao u bajkama. U tim pripovetkama se domaća mačka najčešće stavlja naporedo sa svojim “prirodnim” neprijateljima: pacovom i psom. S pacovom uglavnom stoji u opoziciji, dok je odnos prema psu kompleksniji. I kada su udruženi, u finalnom delu narativnog toka ipak dolazi do razmimoilaženja. Štaviše, cela priča neretko služi kao pretekst tumačenju njihovog “večnog” neprijateljstva.

Priče o mačkama u japanski (i u srpski) folklor često dospevaju iz internacionalnog fonda, a dokaz su činjenice da su pod pojmom *mukašibanaši* objedinjeni sižeji koji po svojim odlikama odgovaraju različitim (evropskim, slovenskim, srpskim) proznim vrstama: bajkama, etiološkim predanjima, pričama o životinjama, ali uz neizbežne mitološke elemente.

LITERATURA I IZVORI

- AJDAČIĆ, Dejan. 2007. “Životinje i demoni u nekim slavenskim književnostima 19. stoljeća”. U *Kulturni bestijarij*, ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada, 465–483.
- BAŠIĆ, Ivana. 2010a. “Zašto se prvi mačići u vodu bacaju? – Ikoničnost leksema *mačka* i *kot* (I)”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. LVIII/1:69–81.
DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1001069B>
- BAŠIĆ, Ivana. 2010b. “Zašto se prvi mačići u vodu bacaju? – Ikoničnost leksema *mačka* i *kot* (II)”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. LVIII/2:131–143.
DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1002128B>
- BURNE, Charlotte Sophia. 1914. *The handbook of folklore*. London: Folklore Society for collecting and printing Relics of Popular Antiquities – Sidgwick & Jackson.
- ČAJKANOVIĆ, Veselin. 1973. *Mit i religija u Srba*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- ČAJKANOVIĆ, Veselin. 1999. *Srpske narodne pripovetke*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- DAVISSON, Jack. 2021. *Kaibyō: The supernatural cats of Japan*. Portland: Mercuria Press.
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir R. 2021 (1958). *Priroda u verovanju i predanju našega naroda I*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- GRIMM, Jacob i Wilhelm GRIMM. 1812/1815. *Kinder- und Hausmärchen*. Berlin:

- Realschulbuchhandlung. URL: <http://www.zeno.org/nid/20004900251> (pristup 15. 2. 2023.).
- GURA, Aleksandr V. 2022. "Simbolika mačke u slavenskoj etnotradiciji" (2019). U *Mačkozbornik: od Bastet do Catwoman*, ur. Suzana Marjanić i Rosana Ratković. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Kulturno informativni centar, 733–757.
- INADA, Koji i Kazuko INADA, ur. 2001. *Nihon mukashibanashi handobukku*. Tokyo: Sanseido.
- INADA, Koji i Kazuko INADA, ur. 2010. *Nihon mukashibanashi hyakusen*. Tokyo: Sanseido.
- KARADŽIĆ, Vuk Stefanović. 1977 (1853). *Srpske narodne pripovijetke*. Beograd: Nolit.
- KEIKAI. 1996. *Shin Nihon koten bungaku taikei: Nihon ryōiki* (oko 822). Tokyo: Iwanami Shoten.
- Kođiki: zapisi o događajima iz starina (Kojiki, 712). Prir. Oo no Jasumaro. Prev. sa starojapanskog Hiroši Jamasaki Vukelić, Danijela Vasić, Dalibor Kličković i Divna Glumac. 2008. Beograd: Rad.
- KUJUNDŽIĆ, Nada. 2022. "Žanrovske transformacije maca i macana u zbirci Kinder- und Hausmärchen Jacoba i Wilhelma Grimma". U *Mačkozbornik: od Bastet do Catwoman*, ur. Suzana Marjanić i Rosana Ratković. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Kulturno informativni centar, 229–264.
- MATIĆ, Aleksandra i Ana ŽIVKOVIĆ. 2021. "Mačke u usmenoj prozi i Dositejevim Basnama". U *Mačke: eko(po)etika u književnosti, jeziku i umetnosti. Zbornik radova sa okruglog naučnog stola u okviru XV međunarodnog naučnog skupa skupa Srpski jezik, književnost, umetnost održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (Kragujevac / Drača 6. jul 2021.)*, ur. N. Bubanja, D. Bošković i M. Kovačević. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 61–78.
- MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, Nada. 2006. *Od bajke do izreke (oblikovanje i oblici srpske usmene proze)*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost.
- NIKOLAJEVA, Maria. 2009. "Devils, demons, familiars, friends: Toward a semiotics of literary cats". *Marvels & Tales*, vol. 23/2:248–267. URL: <https://www.jstor.org/stable/41388926> (pristup 22. 9. 2023.).
- PEŠIĆ, Radmila i Nada MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ. 1984. *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić.
- SAMARDŽIJA, Snežana. 2021. *Uvod u usmenu književnost*. Dopunjeno izd. Zrenjanin: Sezam book.
- SEKI, Keigo. 1935–1937. *Inu to neko to yubiwa hikaku shiryō. Mukashibanashi kenkyū*. Sv. 1–2. Tokyo.
- SEKI, Keigo. 1950–1958. *Nihon mukashibanashi shusei*. Sv. 1–6. Tokyo: Kadokawa shoten.
- SIKIMIĆ, Biljana. 2022. "O ljudima i mačkama u folkloru". U *Mačkozbornik: od Bastet do Catwoman*, ur. Suzana Marjanić i Rosana Ratković. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Kulturno informativni centar, 795–812.
- TAKAHASHI, Nobukatsu. 1996. *Katararezaru Kaguyahime: mukashibanashi to Taketori monogatari*. Tokyo: Taishukan shoten.

- Tales of tears and laughter: Short fiction of medieval Japan*. 1991. Prev. Virginia Skord. Honolulu: University of Hawaii Press.
- VASIĆ, Danijela. 2008. *Sunce i mač: japanski mitovi u delu Kodžiki*. Beograd: Rad.
- VASIĆ, Danijela. 2016. *Japanske narodne pripovetke – Nihon no mukašibanaši*:
1. O japanskim narodnim pripovetkama (naučna studija); 2. Japanske narodne pripovetke (zbirka; izbor, prevod s japanskog jezika, komentari i napomene Danijela Vasić). Beograd: Tanesi.
- VASIĆ, Danijela. 2018. *Mukašibanaši – japanske narodne pripovetke*. Izbor, prijevod s japanskog jezika, pogovor i napomene Danijela Vasić. Beograd: Tanesi.
- VASIĆ, Danijela. 2022. "Zašto je (japansko) more slano". *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 70, sv. 1:131–144. URL: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSKJ_70_1.pdf
- YANAGITA, Kunio. 1948. *Nihon mukashibanashi meii*. Tokyo: Nihon hoso shuppan kyokai.
- YANAGITA, Kunio. 1942–1944. *Zenkoku mukashibanashi shu*. Sv. 10. Tokyo: Sanseido.
- VISKOVIĆ, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
- YAMAMOTO, Minako, Ashikaga no kataru no kai "Ohanashi kororin". 2013. *Minwa no sekai he. Katarite ni yoru kataru no tame no saiwa-shu*. Tokyo: Zuisosha.
- YAMAKAWA, Umi. 2013. *Mukashibanashi • densetsu wo shiru jiten*. Tokyo: Arts and Craft.

Danijela Vasić

As far as the diversity of cat symbolism is concerned, Japanese folk culture bears certain similarities to Slavic cultures, including the culture of Serbia. These similarities are primarily related to genre coding, as both Japanese and Serbian (i.e., Slavic by extension) cats have predominantly demonic features in their folk beliefs. This is also true of Japanese folktales (*mukashibanashi*). In the other group of folktales, the cat generally takes on the role of a helper. Such tales in Japanese and Serbian folklore mostly originate from the international repository. Complicating matters further, not only does cross-genre interweaving occur within the context of Japanese oral literature, but attempts to draw parallels with European prose genres have also proven difficult. Folktales that feature a cat/tomcat as hero show that the term “*mukashibanashi*” encompasses plots which correspond to different (European) prose genres depending on their characteristics: fairy tales, etiological legends, or animal stories, combined with inevitable mythological elements.

Keywords: *Japanese folktale, mukashibanashi, fairy tale, animal tale, etiological legend*



Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)